

Večerka, Radoslav

[Skupskij, B.I. Staroslavjanskij jazyk: učebnik dlja studentov universitetov i pedagogičeskich institutov. Čast' [i.e. čast'] pervaja]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1968, vol. 17, iss. A16, pp. 132-135

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100141>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Závěrečná část je věnována změnám v lexiku slovanských jazyků. Autor zde opakuje některé své názory o příčinách změn ve slovníku (zánik pojmenovávaných předmětů a jiné vlivy mimojazykové). Jsou zde uvedeny některé skupiny slov, které podlely změnám ve větší míře, např. názvy společenského a politického charakteru, názvy jídel a nápojů, názvy částí oděvu a částí obydlí. Od těchto faktů autor přechází do období nejnovějšího a pokouší se stručně vystihnout změny v současném lexiku slovanských jazyků. Tato část je nejslabší z celé kapitoly. Jediné tvrzení, které je obecnějšího rázu, říká, že existuje živý proces pohybu od slov motivovaných k nemotivovaným a podobný proces opačný, např. lidová etymologie.

Závěrem můžeme konstatovat, že kapitolu věnovanou slovní zásobě slovanských jazyků můžeme považovat za přínos pro uspořádaný a výstižný výklad zvláště v nejstarších obdobích vývoje lexika. Při dosavadním nedostatku prací lexikologických pojetých komparačně lze ocenit poměrně vysoko i tuto práci která je metodologicky zcela tradiční (autor se vůbec nezmiňuje, ani kriticky, o moderních metodách matematických využívaných právě při práci se základním slovním fondem, jakou je např. glottochronologie).

Zdenka Rusínová

Kniha je vybavena obsáhlým seznamem literatury (přes 700 čísel), který zahrnuje nejen práce knižní, ale i důležité stati. Je třeba vyzvednout, že jsou bohatě zastoupeny i práce československých slavistů, a to i práce z posledních let. Na druhé straně jsou zde však i citelné mezery. Namátkou uvádíme z prací o syntaxi např. významnou monografii A. Gallie o vývoji relativních vět v srbocharvátštině, Birnbaumovu knihu o futurálních opisech s inšinitivem v stal., Trávníčkovy *Neslovesné věty v češtině*; chybí i Hujerův *Úvod do dějin jazyka českého*, ačkoli to je stále jedna z nejcennějších příruček o prehistorii slovanských jazyků (byl přeložen i do ruštiny). Rozdělení bibliografie podle jazykovědných oblastí a podle jednotlivých jazyků je jen přibližné.

Máme-li na závěr shrnout celkový soud o recenzované knize, musíme opakovat to, co bylo řečeno už v úvodu: je to příručka skutečně mimořádná, převyšující většinu podobných publikací nejen rozsahem a záběrem problematiky, ale i způsobem jejího zpracování. Její mnohde osobitě a někdy i diskutabilní pojetí vykládaných jevů dá jistě slavistům mnoho podnětů k zamyšlení a k dalšímu zkoumání. Ukrajinská slavistika zde znovu prokázala svou vynikající úroveň.

J. B. a R. V.

B. I. Skupskij: Staroslavjanskij jazyk. Učebnik dlja studentov universitetov i pedagogičeskich institutov. Časť pervaja. Machačkala 1965, 350 stran.

Mohutnost sovětské slavistiky není vytvářena jen vědeckou produkcí špičkových ústavů akademických a univerzitních ve známých velkých střediscích slavistického bádání, jako jsou Moskva, Leningrad nebo Kyjev, nýbrž získává širokou materiálovou i teoretickou bázi v pracovním úsilí nespočetných pracovníků (většinou na filologických a pedagogických fakultách) mimo tato uznávaná centra. Náš Sborník měl už několikrát příležitost referovat o pracích vydaných ve Voroněži, Lvově, Alma-Atě, Samarkandu, Jakutsku aj. a poukázat tak na význam a hodnotu této vědecké aktivity. Nyní se naše škála recenzovaných prací tohoto původu rozšiřuje o knihu B. I. Skupského *Staroslavjanskij jazyk I*, která vyšla v r. 1965 v Machačkale; její autor tam působí na dagestanské státní universitě jako docent slovanské a ruské filologie a vedle zájmů paleoslovenistických je činný zejména v oboru rusistiky (publikoval studie o dějinách ruského jazyka).

Recenzovaná kniha vznikla z potřeb učitelských a předstává tedy další článek ve značně už rozsáhlé řadě učebnic staroslovenštiny. Daleko naprosto většinu z nich však překračuje svým rozsahem, a to jak množstvím faktů o staroslovenštině samé, tak zejména širokým historicko-srovnávacím záběrem objímajícím i praslovanštinu a ty rozsáhlé oblasti jazykové problematiky indoevropské, které tvoří zázemí lingvistické slavistiky. Máme tedy před sebou více než obvyklý vysokoškolský učební text; recenzovaná kniha má zřejmě sloužit jako solidní příručka, kompendium shromažďující sumu základních historicko-srovnávacích jazykových poznatků potřebných každému slavistovi. Přitom autor přísně odlišuje

pasáže věnované staroslověnštině od pasáží komparatistických jak formálním rozvržením knihy do jednotlivých oddílů, tak i výkladovým pojetím látky v každém z nich. Staroslověnštině je věnována úvodní část knihy, v níž je načrtnuto historické, kulturně historické a literární pozadí vzniku stsl. písemnictví a slovanského písma vůbec a kde je podán obvyklý přehled nejstarších památek a vývoje vědeckého zpracování dané problematiky. V 1. a 3. číslovaném oddíle knihy následuje popis fonetického a morfologického systému staroslověnštiny, pojatý synchronně a systémově; v morfologickém oddíle je věnována pozornost též tvorením slov, takže se tím v knize dostalo i na dosti zevrubné pojednání o adverbích. V oddílech druhém a čtvrtém pak jsou shrnuty údaje o genezi stsl. stavu, sahající přes praslověnanštinu až do hlubin ide. dávnověku; obraz ide. východiska je ovšem načrtnut jen v hrubých obrysech a s jistým zjednodušením, prakticky jen v těch svých bezprostředně před-slovanských rysech, které našly další pokračování v praslověnanštině. V podstatně menší míře se tu pochopitelně dostalo místa komparatistickým výkladům z historického vývoje slov. jazyků, ale dílčí zajímavé poznámky tu přece jen někdy jsou. Celkové rozvržení i pojetí látky je myslím v pracovní příručce tohoto typu velmi šťastné (i když sotva bude možno udržet stejnou strukturu podání také v chystaném 2. svazku). Učebnicový charakter knihy dovolil rovněž autorovi nepojmout sem podrobnější odkazy na literaturu předmětu, s výjimkou těch pasáží, v nichž se dovolává u jevů problematických různých mínění; stojí za zmínku, že z vědecké produkce neruské je tu zvláště často citována vědecká literatura česká (neměla však v přehledu literatury k otázkám písma chybět znamenitá a dodnes aktuální Vajsova Rukověť hlaholské paleografie).

Je ovšem pochopitelné, že tak rozsáhlé dílo nezůstalo ušetřeno některých nedostatků, omylů a nepřesností: k nim několik poznámek.

Anachronistická je formulace, podle níž (už v 9. stol.) „Byzanc bojovala pod praporem pravoslavné církve a německé státy reprezentovaly církve římskou (katolickou)“ (str. 19), stejně jako formulace, že Metoděj a jeho žáci byli po návratu z Říma na Moravu vystaveni pronásledování od místního „katolického“ duchovenstva (str. 21).

Kyjevské listy nejsou úryvky z mešních modliteb, jak uvádí autor (40), nýbrž představují text celistvý, který musíme po studiích Vašicových a Pokorného zařadit do kategorie „libelli missae“, příruček sestavovaných misionáři podle jejich pastoračních potřeb.

Střidnice *ž* za psl. **dj* (str. 40) není obecně západoslovanská, nýbrž je omezena jen na češtinu a luž. srbštinu (kdežto slovenština a polština tu zachovávají starší *dz*). Stejně nepřesné široké je na téže str. určené třidnic *št* a *žd* jako jihoslovanských (podobně viz i na str. 9–10, 103, 117), zatím co to jsou znaky specificky bulharské.

Ve formulaci o množství „středobulharských památek hlaholských a cyrilských“ (46) by měl být vypuštěn atribut „hlaholských“.

V přehledu souhlásek (68–72) není uvedena znělá asibiáta *dž* (a v tabulce písma na str. 23 jsou příslušné litery v hlaholici a cyrilici interpretovány jako *z*), omylem tu však chybí také hláska *š* (a to hned třikrát: ve výčtu souhlásek na str. 68 a na str. 69 i v tabulce na str. 72), ačkoli se o ní na str. 69 a 71 mluví. Zato je v těchto přehledech uvedeno jako samostatná souhláska [*j*], přestože o něm sám autor na str. 70 praví, že „nemělo samostatný význam“ a že to byl jen „element doprovázející výslovnost jistých samohlásek“.

V paragrafu věnovaném konsonantické kombinatorice mluví autor o střídání velár s tupými sykavkami před *e*, *e^h*, *ь* a *o* střídání velár buď s tupými nebo ostrými sykavkami před *ě*, *i* podle jejich původu (74). Ve skutečnosti se ovšem spojení *ě* (monoŋtongického původu) s *č*, *ž*, *š*, nevyskytuje protože v tomto případě **ě* > *a*; zmínku o tomto střídání typu *kriks* – *kričati*, *mogo* – *možaachъ* atp. zde však postrádáme, stejně jako i poznámky o střídání typu *plakati* – *plačp*.

Původní etymologická podoba adj. „plný“ nebyla *plъnъ*, jak je v knize několikrát uvedeno (82, 123, 124), nýbrž stsl. *plъnъ* (a psl. *plynъ*), srov. např. lit. *pilnas*, čes. *plný* (kde *l* sonans se dnes objevuje jen na místě starého *l* sonans měkkého, kdežto na místě pův. tvrdého – i později ztvrdlého – je v češ. střidnice se svarabhaktickým vokálem, tedy *-lu-*, *-lou-*).

Autor se domnívá (101), že střídání typu *suchъ* – *suša* (< **souchjā*) je dokladem toho, že změna souhlásek před *toč*í proběhla až po změně *s* > *ch*; je však třeba říci, že uvedený závěr z daného jevu nutně nevyplývá: vždyť *š*, které máme v takových případech doloženo, mohlo stejně vzniknout i ze staršího spojení **sj* ještě před tím, než se v něm s změnilo v *ch* (tedy v citovaném případě by byla dobře možná i rovnice *suša* < **soysjā*); střídání *suchъ* – *suša* samo o sobě o relativní chronologii těchto procesů neříká nic.

Je otázka, zda lze mluvit (142) o „kategoriích osoby“ jakožto gramatické kategorii stsl. substantiva (vedle kategorie rodu, čísla a pádu).

Vokativ (formálně odlišený od nominativu) je ze současných slov. jazyků jev cizí nejen ruštině (144), nýbrž i slovinštině a slovenštině.

V tabulce na str. 148 je uveden ve vzoru skloňování *zv-kmenů* v nom. sg. tvar na *-zvz*; bylo by však vhodnější vycházet v tabulce z nominativní koncovky *-y* (jak to ostatně dělá sám autor ve výkladech o tomto skloňovacím typu na str. 143 a 155).

V hezkém pojednání o vzniku gen.-ak. ze syntakticko-sémantické potřeby rozlišit subjekt, agens a objekt, patiens přísudkového děje je vedle správného pozorování, že neživotná substantiva vystupují jen zcela řídké ve funkci subjektu, formulována (zjevně nedopatřením) i sporná teze, že neopak životná substantiva vystupují zase řídké ve funkci objektu. K celé této stati by bylo dále vhodné připojit poznámku, že se potřeba rozlišit formálně pád subjektu a pád objektu uplatnila v jazyce s volným (negramatikalizovaným) slovosledem.

Nepřesné a matoucí je zařazení (bez jakékoli další poznámky nebo údaje o diferencích v tvarech) zájmena *kyi* ke skloňovacímu typu rodových zájmen tvrdých (ke vzoru *tz*) a zájmen *sz* a *vsz* ke skloňovacímu typu rodových zájmen měkkých (ke vzoru **jz*) (str. 172).

Nenáležitě je zařazení tvaru *čego* jako reprezentanta genitivu v tabulce skloňování zájm. *čsto* (174); tento tvar se v stsl. památkách nevyskytuje (je mladší), gen. má v nich podobu *česo*, *čsso* nebo *česogo*, *č'sogo*.

Otazník vzniká i nad autorovým určením vidu některých sloves, pokládá-li např. *nesti*, *vesti*, *lěsti*, *lučiti se* aj. jednoznačně za dokonavá, nebo zase slovesa jako *mraknoti*, *ocěpěti* aj. jednoznačně za nedokonavá (199–200).

Za nepřilíš šťastný pokládáme autorův pokus o klasifikaci sloves (206–209). Vychází při něm jednak z kmene přítomního, který určuje z 3. os. pl. ind. prez. odtržením os. koncovky *-ptz*, *-etz* (tedy *vedptz* → *ved-*, *stuknptz* → *stukn-*, *ljubetz* → *ljub-*), a z kmene infinitivního, který určuje z infinitivu odtržením koncovky *-ti* (a u sloves s *-np-* i odtržením tohoto sufixu, u sloves na *-šti* a *-sti* pak shodně s kmenem přítomním). Kombinovanou charakteristikou takto pojatých kmenů chce pak dělit všechna stsl. slovesa do těchto 5 tříd: 1) inf. km. na tvrdou souhl., prez. km. na touž souhl. (*nesti*, *vesti*, *pešti*); 2) inf. km. na tvrdou souhl. před *-np-*, prez. km. na souhl. *n* (*stuknoti*); 3) inf. km. na *-a-* po tvrdé souhl., prez. km. na měkkou souhl. (*pisati*, *znati*); 4) a) inf. km. na *-ě-* nebo *-i-*, prez. km. na tvrdou souhl. (*bělěti*, *ljuběti*), b) inf. km. na *-a-* po změkčené souhl., prez. km. na *j* nebo měkkou souhl. (*stojati*, *kričati*); 5) slovesa atematická. Jak je vidět z uvedených charakteristiky, není dostatečná, aby podle ní bylo možno do uvedeného schématu zařadit vskutku všechny typy stsl. sloves: nebere vůbec v úvahu část sloves (tradiční) I. A. tř. jako *žiti*, *peći*, *mrěti*, *pluti*, slovesa II. A. tř. typu *minoti*, část sloves III. A. tř. jako *kry i*, *biti*, *čuti*, *brati*, *mlěti* ani samohlásková slovesa III. B. tř. typu *lafati* apod. Při důsledném uplatnění autorových kritérií nelze tato slovesa zařadit do žádné ze slovesných tříd, jak je vymezuje on sám.

Bylo by potřebí poučení o funkci sloves *imamz* a *choštz* ve spojení s infinitivem neformulovat kategoricky, jako by šlo už o pouhé formální signály futura (a osoby čísla) bez jakéhokoli věcného (modálního) významového odstínu (217).

Bylo by dále užitečné zrevidovat pasus o kondicionálu (232–233) a důsledněji rozlišit tvary *bimz* a *bychz* (a nemluvit o obou jako o aoristu). Tvary polského kondicionálu pak nezachovávají jako přežitek onen archaický typ *bimz*, jak soudí autor, nýbrž jsou to vývojové neologismy vzniklé až v mladším historickém období (příklonem k rovněž mladším tvarům polského préterita).

Měly by být sladěny výklady na str. 263–264 a na str. 329: na prvním místě se uvádí, že subst. nt-kmenová typu *telz* nebyla od původu substantivy, nýbrž participii přít. činnými, na druhém místě se zase praví, že partic. přít. činná nebyla od původu participii, nýbrž deverbativními substantivy. — Podobně i výchozí tvar nom. pl. *synove* uváděný opakovaně na str. 279 a 281 v podobě **su:nove* nemá oporu v tabulce ide. koncovek na str. 267, kde lze číst koncovku *-es*, nikoli však *-e* (a v našem případě má být ovšem také **su:noves*). — Rovněž by bylo žádoucí opravit tvar 1. os. pl. aoristu asigm. *vedemz* (317) ve shodě se správným tvarem *vedomz* na str. 219. — A konečně je různě uveden výchozí tvar partic. přít. čin. sloves 4. tř. v tabulce na str. 327 (**lu:bi:jont /!*) a v přehledu na str. 328 (**lu:bi:nt*).

Ve výkladu nom. pl. i-kmenů (283) postrádáme objasnění tvaru ženského (*kosti*), ve výkladu tvarů zájmena *tz* výklad lok. sg. (293) a výklad tvarů osobních zájmen.

V pojednání o původu osobních koncovek u sloves vychází autor pro 2. os. sg. ze **-si* a z něho pak vykládá slov. *dasi* i *vedeši* — toto doložené ovšem jen v staroslověnštině (307–310). Ve skutečnosti ide. **-i* > slov. *z* a tato koncovka je i skutečnou psl. koncovkou tematických sloves (tedy *vedešz*), zatímco *vedeši* je tvar specificky staroslověnský, vytvořený pod vlivem sloves atematických, která měla plně *-i* od původu (ale to zase ovšem nelze vyložit z pův. ide. krátkého *-i*).

Sekundární vokál *-o-* v tvarech aoristu sigm. mladšího (319) je omezen na oblast východoslovanskou a jihoslovanskou (kdežto v západoslov. jazycích tu je *-e-*). Ani koncovka *-y* v nom. sg. m. partic. prés. čin. u sloves I. a II. tř. (328) není obecně slovanská, nýbrž specificky jihoslovanská, kdežto severoslovanské bylo pův. zakončení *-a*; přitom pro obě tyto slov. koncovky lze nejspíš vyjít z předsl. **-ōn* a počítat s různou dobou zániku koncové souhlásky na různých místech slov. jazykového území, jak to udělal svého času už Hujer.

Po Havránkových *Genera verbi* už by neměla být tradována bez omezující poznámky koncepce stsl. participií přít. trpných jako pokračovatelů příslušných tvarů psl. (a vlastně ide.) (331).

K etymologii adverbia *věčera*, které autor chápe jako ustrnulý gen. sg. subst. *večernz*, bychom poznamenali, že za pravděpodobnější pokládáme interpretaci tohoto adverbia jako ustrnulého (starého, jinak už v slov. nedoloženého) instr. sg. (na **-ō*): svědčí pro ni jak důvody prozodické (prízvukové), tak i syntaktické.

A konečně musíme vyslovit lítost nad tím, že se autoru v boji s typografickými potížemi nepodařilo vykorigovat bezvadné údaje v tabulkách a že mu tu zůstalo několik rušivých tiskových chyb nezachycených ani v přiloženém seznamu oprav.

To bylo několik poznámek k dílu, které jistě vyvolá ještě odezvy další. Doufáme, že přes svou nesystematičnost mohou dát autoru látku k přípravě knihy pro nové vydání. Těšíme se na ně stejně jako na slíbený druhý díl, který má obsahovat stsl. syntax¹. Průprava, kterou na tomto zanedbaném úseku stsl. mluvnice autor už získal vydáním syntaktické příručky staroslověnštiny jako učebního textu pro dálkově studující, dává nám dobrou naději v očekávání díla, paleoslovenistice i celé slavistice tolik potřebného.

Radoslav Večerka

Jan Jahn: Slovanské adverbium. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, facultas philosophica 31, philologica 18, Praha 1966, 114 stran.

Jahnova monografie o slovanských adverbiiích je uvedena dvěma teoretickými kapitoly obecně jazykovědnými, nazvanými Jednotka a třída, Jednotka a podtřída. V první z nich usiluje autor o vymezení slova jako jednotky jazykového systému i jazykového projevu; definuje slovo jako „takovou nejmenší sekvenci fonémů, která může být samostatnou výpovědí, má funkci i význam jazykovým systémem přidělené a zdůvodněné, a takovou, která s tak definovanou sekvencí je distribučně ekvivalentní.“ V druhé z úvodních kapitol podává klasifikaci slov (dělení na slovní druhy) na základě kombinace několika kritérií, a to 1. protikladu vytváření a nevytváření syntagmatického pole a členství nebo nečlenství v syntagmatu, 2. vlivu nebo nedostatku vlivu na rozsah syntagmatu, účasti a neúčasti na jeho výstavbě, 3. nedostatku vztahu a nikoli nedostatku vztahu k časovému plánu, vyjadřování a nevyjadřování kvality, 4. funkce substitutu a vyjadřování čísla a neschopnosti k tomu. Dospívá tak k těmto slovním druhům: substantivum, adjektivum, pronomen, numerale, predikativum, verbum, adverbium, prepozice, partikule, konjunktce a interjektce; určuje přitom adverbium jako samostatné slovo třetího stupně.

Další kapitoly jsou už věnovány přímo slovanským adverbiiím. V kapitole III. (Funkce) podrobněji rozvádí základní tezi, podle níž „vztah, kterým je adverbium vázáno k slovesu nebo adjektivu a jejich prostřednictvím k substantivu, je dvouargumentová funkce $f(x, y)$ nebo relace $R(x, y)$ “, a ukazuje na její důsledky v systému slovanských adverbiií. V kapitole IV. (Obsah) je podána obecná sémantická charakteristika a klasifikace slovanských adverbiií. Obsahem kapitoly V. (Forma) je vyšetření vztahu adverbiií k morfologickému systému flexivních tvarů (zde snad při pojednání o „stupňování“ adverbiií mohla být nadhložena otázka, zda, event. proč jde nebo nejde o proces slovotvorný – o derivaci adverbiií od příslušných komparativů adjektivních), analýza morfematické struktury adverbiií a jejich formální klasifikace. V kapitole VI. (Diferenciace a derivace) pojednává autor v podstatě o vzniku a tvoření adverbiií. Knihu uzavírá český a francouzský závěr a soupis literatury, rozsáhlý a vsutku reprezentativní (až na několik nepresností nebo absencí bibliografických údajů o lokaci a vročení; rovněž mohlo být např. citováno mladší, knižní vydání Mírčevovy historické mluvnice bulharštiny).

V práci je na mnoha místech se zdarem uplatněn zřetel k souvislostem zkoumaného

¹ Zatím už vyšel; přineseme jeho recenzi v některém z příštích čísel. — Pozn. kor.